

Ixomjon XUDAYAROV,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD Z. Mo'minov taqrizi asosida

MIGRANT ACCULTURATION AND ADAPTATION

Annotation

This article discusses the main approaches to studying the acculturation process. The purpose of the study is to develop a typological structure of acculturation models based on an analysis of existing methods for scientific understanding of intercultural interaction. In cross-border migration movements, people do not lose the roots of their historical traditions, the ethnic characteristics of their national culture, or their ties with their homeland. That is, ethnocultural similarity within the boundaries and intersections of different cultures takes into account the basic conditions and results of interaction between cultures and individuals belonging to different groups. Within the framework of methods and improvement of tools for the integration of cultures and national-cultural values and the formation of the potential for "adaptation", the migrant module of the acculturation model, aimed at the formation of universal etiological-humanistic, democratic principles, was analyzed.

Keywords: Acculturation model, ethno-cultural transformation, disintegrating factor, multiculturalism, adaptive potential, migrant module, ethno-Madan tolerance.

АККУЛЬТУРАЦИЯ И АДАПТАЦИЯ МИГРАНТОВ

Аннотация

В данной статье рассматриваются основные подходы к изучению процесса аккультурации. Целью исследования является разработка типологической структуры моделей аккультурации на основе анализа существующих методов научного понимания межкультурного взаимодействия. В трансграничном миграционном движении люди не теряют корней своих исторических традиций, этнических особенностей своей национальной культуры, своих связей со своей родиной. То есть этнокультурное сходство в границах и пересечениях различных культур учитывает основные условия и результаты взаимодействия между культурами и индивидами, принадлежащими к разным группам. В рамках методов и совершенствования инструментов интеграции культур и национально-культурных ценностей и формирования потенциала "адаптации" проанализирован мигрантский модуль модели аккультурации, направленный на формирование универсальных этиологическо-гуманистических, демократических принципов.

Ключевые слова: Модель аккультурации, этнокультурный трансформация, дезинтегрирующий фактор, мультикультурализм, адаптационный потенциал, мигрантский модуль, этнокультурная толерантность.

MIGRANTLAR AKKULTURATSIYASI VA MOSLASHUVI

Annotatsiya

Ushbu maqolada akkulturatziya jarayonini o'rganishning asosiy yondashuvlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotning maqsadi madaniyatlararo o'zaro ta'sirni ilmiy tushunishning mavjud usullarini tahlil qilish asosida akkulturatziya modellarining tipologik tuzilishini ishlab chiqishdir. Transchegaraviy migratsion harakatda odamlar, tarixiy an'analari ildizlarini, milliy madaniyatining etnik xususiyatlarini, o'z vatanlari bilan aloqalarini yo'qotmaydilar. Ya'ni, turli madaniyat chegaralari va chorrahalarida etnomadaniy o'xshashliklar turli xil guruhlariga mansub madaniyat va shaxslar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning asosiy shartlari va natijalarini hisobga oladi. Madaniyatlar hamda milliy-madaniy qadriyatlar integratsiyalashuvi va "adaptatsiya" potensialini shakllantirish usullari hamda vositalarini takomillashtirishda akkulturatziya modelining umuminsoniy etikologik-gumanistik, demokratik tamoyillarni shakllantirishga qaratilgan migrant modulini tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Akkulturatziya modeli, etnomadaniy transformatsiya, dezintegrativ omil, multikulturalizm, adaptatsiya potentsiali, migrant moduli, etnomadaniy tolerantlik.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida shiddat bilan rivojlanib kelmoqda. Hozirgi vaqtda bilim almashish, tadqiqot loyihalari va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish imkoniyatlari kengaymoqda, bu esa, o'z navbatida ijtimoiy-lingvistik kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishni taqozo etmoqda.

Madaniyatlararo va xalqaro aloqalar salohiyati ortib bormoqda. Ushbu jarayonlar usha jamiyat to'g'risida ko'proq ma'lumotga ega bo'lishni taqozo etadi. Har bir madaniyatlararo o'zaro ta'sir doirasida, turli hildagi ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-madaniy jarayonlar vujudga keladi, bu esa nafaqat xalqlarning tilini bilish muhimligi, balki, shu bilan bir qatorda usha xalqning "Madaniy ildizlari"ni ham bilish zarurligini taqozo qiladi.

Jahonda globallashuv sharoitida migratsiya jarayonlarining ta'siri ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy munosabatlarni keskinlashuviga olib kelmoqda. Migrantlarning o'zaro boshqa davlatlar madaniyati bilan integratsiyalashuvi uzoq vaqtlardan beri jamoatchilik markazida bo'lib kelmoqda. Bundan tashqari, migrantlarning etno-madaniy integratsiyasi tobora ortib bormoqda. Migratsiya jarayonlarida vujudga kelayotgan etno-madaniy integratsiya va madaniy moslashuv masalasini tadqiq etish nafaqat madaniyatshunoslik balqi psixologiya, falsafa, sosiologiya, iqtisodiyot va tibbiyot jihatdan ham ko'rib chiqilmoqda. Guruhlarning etno-madaniy hususiyatlari akkulturatziya jarayoni sifatida insonning psixologik darajasida sodir bo'lib, u doimo boshqa madaniyat bilan yaqin aloqada yashaydigan shaxslar o'rtasidagi o'zaro aloqalar natijasida sodir bo'ladi.

- Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ko'pincha migrantlar psixologik va ijtimoiy-madaniy muammolarga duch keladi. Migratsiya jarayonlarining madaniy integratsiyalashuv jarayonini tadqiq etish, o'tgan asirning boshlaridan boshlangan. 1936 yilda "Akkulturatsiya jarayonini o'rganish bo'yicha memorandum" nashr etildi, uning mualliflari Amerikalik antropologlar R.Linton, M.Xerskovis, R.Redfildlar tomonidan akkulturatsiya tarifini ishlab chiqdilar. Dastlab akkulturatsiya jarayonini turli madaniyat vakillarining uzoq vaqt aloqalari natijasida yuzaga keladigan madaniyat modelining o'zgarishi sifatida qaraldi (Tishkov. 2002).

Garchi akkulturatsiya jarayonini tadqiq etish o'tgan asrning 70 yillarida bir muncha turg'un (stabil) holatda amalga oshirilgan bo'lsa ham, bugungi kunga kelib, migratsiya jarayonlarining keskin oshishi, bu mavzuni tadqiq etishning yangi to'liqlinini vujudga keltirdi.

Akkulturatsiya tushunchasini ilmiy-nazariy jihatdan amerikalik etnograflar (Fr.Boas va boshqalar) tomonidan amalga oshirilgan.

Akkulturatsiya haqidagi dastlabki nazariy qoidalar avstriyalik sosiolog va etnolog R.Turnvald (1932) tomonidan ishlab chiqilgan. Uning ta'kidlashicha, "jamiyat qiyofasi odamlarning irqiy, nasliy xususiyatlarining tarkibiy qismlari, atrof-muhitga ta'siri bilan emas, balki, odamlarning bir-birlariga o'zaro ta'siri natijasi bilan belgilanadi" [1].

XX asrning 60-yillarida Meksikalik etnolog G.Agirre-Beltran "Madaniy aloqalar turlarini: o'tmish va hozirgi, guruh va individual, doimiy va epizodik, induksiya qilingan va stixiyali" kabi guruhlariga ajratgan [2].

- Tadqiqot metodologiyasi. Ko'p millatli O'zbekistonda millatlararo munosabatlarning shakllanishida migratsiya jarayonlari muhim o'ringa ega. Yirik shaharlar o'ziga xos madaniy xususiyatlar va an'analarga ega bo'lgan turli millat vakillari istiqomat qilayotgan bir paytda, faoliyat turlarida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan madaniyatlararo muloqot mavjud. Chunki bu odamlar turli ijtimoiy guruhlarining vakillari bo'lishi mumkin:

- ichki va tashqi migrantlar;
- talabalar;
- qo'shma korxonalar xodimlari;
- ta'lim almashinuvi ishtirokchilari;
- sayyohlar;
- qochqinlar va boshqalar.

Ularning umumiy tomoni shundaki, guruhlarining barchasi har doim yangi madaniyat xususiyatlariga moslashish muammosiga duch keladi.

Bizning tadqiqotimiz migrantlarning etnomadaniy strategiyalari va ularning itimoiy farovonligi o'rtasidagi koorelyasiyani o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda madaniyatlararo o'zaro ta'sir strategiyalari ijtimoiy farovonlikning o'z-o'zidan hamda hayotdan qoniqish, ruhiy salomatlik ko'rsatkichlari va ijtimoiy-madaniy moslashuv kabi ko'rsatkichlar bilan qanday bog'liqligini ko'rib chiqilgan.

Tadqiqotchi J.Berri tomonidan o'rganilgan va yangi madaniy o'ziga xosliklarni mustaqil, ortogonal o'lchovlar sifatida ko'rib chiqishdan iborat "akkulturatsiya strategiyalari" modeliga asoslangan [3].

Berrining ta'kidlashicha, millatlararo aloqaning o'zi birinchi navbatda muhojir qanday madaniyat strategiyasiga amal qilishiga bog'liq bo'ladi. Boshqa madaniyatlardan kelgan muhojirlar meros va yangi madaniyatlar bilan o'ziga xoslik bilan bog'liq ikkita asosiy savolga duch kelishadi. Birinchisi, o'z madaniyatiga bo'lgan munosabat, uning shaxs uchun qiymati va etnik madaniy o'ziga xoslikni saqlash zarurati bilan bog'liq. Ikkinchisi, shaxsning mezbon guruhga bo'lgan munosabatiga qaratilgan - bu guruh a'zolari bilan qanchalik o'zaro munosabat shaxs uchun maqbul, ya'ni u madaniyatlararo munosabatlarni saqlab qolishga qanchalik tayyor. Bu savollarga javoblar kombinatsiyasi J.Berri

tomonidan taklif qilingan akkulturatsiya modelini tashkil etadi.

Migrantlar guruhi faqat o'z madaniyatini saqlab qolishga intilsa va dominant guruh vakillari bilan aloqa qilishdan qochishga harakat qilsa, bu turdagi o'zaro ta'sir ajratish strategiyasiga mos keladi. Agar ikkala guruh ham o'z madaniyatlarini doirasida ijobiy va konstruktiv munosabatlarni saqlab qolishdan manfaatdor bo'lsa, bu integratsiya strategiyasini tanlashdan dalolat beradi. Ushbu strategiya o'z madaniyatini saqlash va yanada rivojlantirish hamda boshqa madaniyatlar bilan integratsiyalashuv jarayonini o'z ichiga oladi [4].

- **Tahlil va natijalar.** Akkulturatsiya ijtimoiy va sotsiologik fanlarda madaniyatlarining o'zaro bir-biriga ta'siri jarayoni bo'lib, bu jarayonda madaniyatlar o'rtasidagi madaniy xususiyatlar almashuvi mavjuddir. Ushbu ta'sir jarayoni madaniyatlarining asta-sekin o'zgarishiga olib keladi, lekin madaniyatlar o'z individualligini yo'qatmaydi. Rudolf qarashlariga ko'ra, madaniyatlar o'zaro ta'sirlashganda, bir madaniyat boshqasiga nafaqat bevosita, balki bilvosita yozish yoki ma'lumot uzatishning boshqa shakli orqali ham ta'sir qiladi. Shu bilan birga, u akkulturatsiyaning quyidagi jihatlari va shartlarini ajratib ko'rsatdi:

1. Innovatsiyalarning paydo bo'lishi va buning natijasida madaniy hodisalarning tanlanishi (seleksiya).
 2. Chet el madaniyati elementlarini o'zlashtirgan shaxslarning shaxsiy tasavvurlari va ijtimoiy holati.
 3. Madaniyatlararo ta'sir natijasida g'oyalar va institutlarning ma'no va o'rmini o'zgartirishi" [5].
- J. Berri esa, akkulturatsiyaning ijtimoiy-madaniy va psixologik jihatlari va akkulturatsiya modeli ishlab chiqdi. Akkulturatsiya modelini assimilyasiya, separatsiya, integratsiya va marginalizatsiya guruhlariga bo'lib chiqdi.

"Immigrant yoshlarning akkulturatsiyasi va moslashuvi" mavzusida o'tkazilgan seminarlarda J.Berri so'zga chiqdi hamda akkulturatsiya nazariyasiga muvofiq ishlaydigan tadqiqotchilarning to'qqizta asosiy xulosalarini sanab o'tdi:

- 1) Ozchiliklarning akkulturatsiya strategiyalari, qoida tariqasida, ikkita parametrga ega: an'anaviy madaniyatga munosabat va mezbon jamiyat madaniyatiga munosabat, mezbon jamoa uchun esa, faqat bitta madaniyatli mafkura parametri muhimligi;
 - 2) Yangi madaniyatni qabul qilish, yangi madaniyatga moslashish, yangi madaniyat bilan muloqot qilish, har hil narsalar va formulalar, anketalardagi savollar ularning moslashuv jarayonlariga ta'sir qiladi;
 - 3) Zamonaviy ko'p madaniyatli jamoalarda akkulturatsiya jarayoni ko'pincha ikkita madaniy guruhlarni o'z ichiga oladi;
 - 4) Akkulturatsiya strategiyasini o'lchashning uchta usuli mavjud, ularning har biri o'zining afzalliklari va kamchiliklariga yega: to'rt o'lchovli, ikki o'lchovli va qisqa ma'lumotlar yordamida;
 - 5) akkulturatsiya jarayoni hayotning turli sohalarida turlicha sodir bo'ladi (shaxsiy aloqa, oziq-ovqat, til, ish va boshqalar);
 - 6) Globallashuv madaniyatlarining yo'qolishiga olib kelmaydi -globallashuv jarayonida madaniy xilma-xillikni vujudga keltiruvchi olimlar mavjud;
 - 7) Integratsiyaning akkulturatsiya strategiyasini yanada muvaffaqiyatli moslashishga yordam beradi - ehtimol katta ijtimoiy kapital tufayli;
 - 8) Sohada bir guruh turli xil akkulturatsiya sharoitida o'rganiladigan yoki turli guruhlar umumiy akkulturatsiya sharoitida o'rganiladigan qiyosiy tadqiqotlarga ehtiyoj bor;
 - 9) Vaqt o'tishi bilan akkulturatsiya jarayoni o'rganadigan tadqiqotdir.
- Etnik guruh vakillari hatto eng qulay aloqa sharoitida ham, masalan, doimiy o'zaro ta'sir, birgalikdagi faoliyat,

shaxsiy va chuqur aloqalar, nisbatan teng maqom va aniq farqlovchi xususiyatlarning yo'qligi bilan ham, boshqa millat vakillari bilan muloqot qilishda qiyinchilik va keskinlikni boshdan kechirishi mumkin. Shuning uchun madaniyatlararo moslashuvni o'rganish bugungi kunda katta ahamiyatga ega.

Tadqiqotchilarning fikricha, migrantlarning samarali madaniy integratsiyasi nafaqat ijtimoiy-madaniy munosabatlarni rivojlantirishga, balki, davlatlarining iqtisodiy ahvolini yaxshilashga ham katta hissa qo'shishi mumkin [6]. Shuningdek, J. Berri dominant madaniyatning o'zaro akkultursiya jarayoniga ta'sirini o'lchashni taqdim etdi. Dominant guruh tomonidan assimilyasiya qilish erituvchi qozon strategiyasidir. Dominant guruh nuqtai nazaridan ajratish segregatsiyaga aylanadi va marginalizatsiya istisno bo'ladi. Va nihoyat, integratsiya holatida, madaniy xilma-xillik butun jamiyatning maqsadiga aylanganda, ular o'zaro moslashish yoki multikulturalizm strategiyasi haqida gapirishadi. Ko'pgina tadqiqotlarga ko'ra, faqat integratsiya etnik ozchilik guruhlarini uchun ixtiyoriy ravishda tanlangan va muvaffaqiyatli akkultursiya strategiyasi bo'lishi mumkin, bunda dominant guruhning madaniy farqlarga bo'lgan asosiy munosabati ochiqlik va qabul qilishdir.

Hozirgi paytda migrantlarni qabul qilgan jamiyatlarda, ularning migrasion muhitga moslashuv jarayonini tashkil qilish va boshqarishga oid muqobil integratsiyaviy va multikulturalistik modellar ishlab chiqilgan.

Birinchisida – migrantlarning qabul qiluvchi mamlakatlar an'anaviy turmush tarzini, amaliy xatti-harakat norma va qoidalari, ma'naviy-madaniy qadriyatlarini qabul qilishi orqali "singib ketishi"ni bildiradi.

Ikkinchisida – turli etnomadaniy guruhlarning yagona ma'muriy-siyosiy hudud doirasida birgalikdagi faoliyatini ko'zda tutadi. Ammo G'arb davlatlarining migrantlar moslashuvini tashkil qilish strategiyasiga oid amaliy tajribasi o'zining noqobilligini ko'rsatadi. Ya'ni migrantlarni qabul qiluvchi davlatlarni avtonomlashuv va anklavlashuvga olib keldi. Umuman, migrantlarning qabul qiluvchi davlatlar xatti-harakat axloqiy normalariga, stereotiplariga moslashmasligi, aksincha begonalashuvi, nizoli vaziyatlarni vujudga keltiradi.

Akkultursiya jarayonida turli etnik guruh migrantlarini qabul qilayotgan: fan, texnika, texnologiya, intellektual salohiyat sohalarida ustuvor mavqega ega axborotlashgan jamiyatlar pozitsiyasidan nazar tashlanganda, uning boshqacha mazmun va shaklga ekanligini ko'ramiz. Ya'ni, bunda: assimilyasiya – "erituvchi qozon"; separatsiya – segregatsiya; marginalizatsiya – shaxs yoki guruhning umumiy jarayondan ajralib qolishi, chiqarilishi, "anklavlashishi" sifatida namoyon bo'ladi. Integratsiyaga esa, multikulturalizm strategiyasi mos keladi.

Psixologik moslashuv akkultursiyaning ichki mexanizmini, shu jumladan qoniqish va farovonlik kabi natijalarni o'z ichiga oladi [7].

Tadqiqotchilar akkultursiya jarayonini psixologik va ijtimoiy-madaniy moslashuv natijalarini o'z ichiga oladi degan xulosaga kelishdi.

"Akkultursiya-bu boshqa madaniyat bilan aloqa qilish hamda o'z madaniyatida olib borilayotgan umumiy akkultursiyaviy o'zgarishlarning ishtirokchisi bo'lish orqali, shaxslarning o'zgarish jarayoni"dir [8].

M. Bennett fikriga ko'ra: kishilar "Madaniyatning tarixiy shakli haqida ko'p narsalarni bilish mumkin, lekin, bo' yetarli emas, bilish uchun ushbu madaniyat vakili bilan o'zoq muloqotga qilish kerak [9] deb ta'kidlagan.

Guruhlarning o'zaro ta'siri jarayonida nafaqat dominant xalqlar madaniyatining migrantlar madaniyatiga ta'sirini o'chratamiz. Balki, migrantlarning dominant xalqlarga ta'sirini ko'rishimiz mumkin. Masalan, tahminan 100 000 Xitoy muxojirlari 19 asrda Peru oshxonasida ishladi va ushbu xalqqa sezilarli ta'sirini o'tkazdi [10]. Buni chifa oshpazlik an'anasi ta'sirida ko'rish mumkin.

Migrantlar akkultursiya jarayoni ishtirokchilari nuqtai nazaridan (asosan, ularning manfaatlar kontekstida) qaralganda: ijobiy va salbiy, qarama qarshi qutbli hodisalarda namoyon bo'ladi. Ya'ni ijobiy akkultursiya migrantlarni qabul qiluvchi jamiyatlarning qabul qilinuvchilar an'anaviy ma'naviy-axloqiy normalarini, xatti-harakat namunalari va boshqa madaniy xususiyatlarini o'zlashtirish bo'lib, ularni har ikki tomon ijobiy baholaydi. Aksincha, migrantlarni qabul qiluvchilar va qabul qilinuvchilar tomonidan negativ baholanuvchi xatti-harakat namunalari va boshqa madaniy xususiyatlar salbiy akkultursiyaning ifodalaydi [11]. O'z xatti-harakatlarida ijobiy akkultursiya belgilarini namoyon etuvchi migrantlar, qabul qiluvchi jamiyat vakillari nuqtai nazarida: "begona"larga nisbatan "o'zimizniki"larga yaqin hisoblanadi. Bunda dominant (titul) millat tilida erkin gapirish ijobiy akkultursiyaning muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Bu baho, aslida, sub'yektiv bo'lib, uning migrantlar: sosial mavqei, migratsiya tipi va xarakteri (mehnat, o'qish, turistik va boshqa yo'nalishlari) madaniyatlar o'rtasidagi "identiklik distansiyasi", ular joylashgan manzillarga xos (qishloq, kichik yoki katta shahar) individual mezonlari ham mavjud.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda migratsiya jarayonida etnomadaniy qadriyatlar integratsiyasi va multikulturalizm shakllanishiga ta'sirini va migrant akkultursiyasi haqidagi muqobil qarashlarini umumlashtirib aytganda, bu jarayon: birinchidan turli xil ijtimoiy va madaniy tizimlarning bevosita aloqasi va o'zaro ta'siri orqali yuzaga keladigan ma'naviy va moddiy madaniyatni o'zgartirish jarayonini, ijtimoiy fanlar tushunchasi, madaniyatlarning o'zaro ta'siri bilan bog'liq va aloqalar shakllariga muvofiq — bir xil hududda turli madaniyatlarga yega bo'lgan shaxslarning birgalikda yashashi.

ikkinchidan, migrantlar sosial mobilligini kuchaytirib, ularning shaxsini, professional sifat darajasini, etnomadaniy munosabatlarida sosial maqomini, mavqegini, milliy idetikligini aniqlovchi va baholovchi mezonlarni konkretlashtiradi;

uchinchidan, migrantlarda akkultursiya moslashuv "adaptatsiya" jarayoni oson ketishi uchun, etnomadaniy ingratsiya modellarini ishlab chiqilish orqali migrantlar stresini kamaytirish hamda diosporalar faoliyatini yanada oshirish.

ADABIYOTLAR

1. Kleyn L. S. Personalizm: Kultura i lichnost // Razvitiye lichnosti. -2005. -N° 2. -S. 163-170. <http://rl-online.ru>.
2. Abramov A. Ye. Pravovaya akkultursiya: Na primere Ispanii v period rimskoy respubliki: Dis.... kand. yurid. nauk: 12.00.01. M, 2005. S. 15.
3. John W. Berry. Acculturation Attitudes and Acculturative Stress of Central American Refugees. February 1994/ International Journal of Psychology 29(1):57-70 DOI:10.1080/00207599408246532
4. Z.Mo'minov. Zamonaviy sotsiologiya: ijtimoiy o'zgarishlarda mobillik. Ijtimoiy tadqiqotlar jurnali. № 2/2023 26-33 b. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.0000000>
5. Abramov A. Ye. Pravovaya akkultursiya: Na primere Ispanii v period rimskoy respubliki: Dis.... kand. yurid. nauk: 12.00.01. M, 2005. S. 16.
6. M. Xerskovits, R. Redfield, J. Berri, M. Gordon
7. Searle va Uord (1990).

8. J.Berri, 1990, 235-bet
9. Bennett M. J. Intercultural communication: a current perspective [Electronic resource] / M. J. Bennett // Basic concepts of intercultural communication: selected readings / ed. M. J. Bennett. – Yarmouth : Intercultural Press, 1998. – Mode of access: http://www.mairstudents.info/intercultural_communication.pdf. – Date of access: 27.04.2018
10. Aquino Rodríguez, C. Acerca de los estudios sobre China en el Perú.
11. Seliverstova, Zubarev, 2014; Zubarev, 2012, 2013